

УДК 82.91: 821.162.+ 821.161.2.

Мирослава МЕДИЦЬКА
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

РЕЦЕПЦІЯ ДАНТЕ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЙ СТАНІСЛАВА ВІНЦЕНЗА ТА МАКСИМА СТРИХИ

У статті розглянуто проблеми рецепції творчості Данте Станіславом Вінцензом і Максимом Стріхою з погляду вільнодумних ідей, єдності та консолідації.

Ключові слова: рецепція, переклад, антропоцентризм, універсальність художнього мислення.

In the article are considered the problems of reception by Stanislaw Vincenz and Maksym Strikha of Dante creation in the liberal way, unity and consolidation.

Key words: reception, translation, anthropocentrism, universality of artistic thinking.

W artykule zwraca się uwagę na problemy recepcji twórczości Dante przez Stanisława Vincenza i Maksyma Strichę w odniesieniu do idei wolności, jednolitości i konsolidacji.

Słowa kluczowe: recepcja, tłumaczenie, antropocentryzm, uniwersalizm myślenia twórczego.

Як польський прозаїк та есеїст Станіслав Вінценз, так і український перекладач та критик Максим Стріха у дослідженнях рецептивного питання Данте Аліг'єрі у своїх національних літературах акцентували не тільки на середньовічному індивідуалізмі та ренесансній універсальності художнього мислення відомого флорентійця, на містичності і закодованості його вічно актуальної «Божественної комедії». Вони постулювали думку, може, в першу чергу, як представники держав, що тривалий час не мали своєї незалежності, наголошували на вільному духові, на ідеях єдності й консолідації італійської нації, що ґрунтувалась на єдності території і нової літературної живої мови, на майбутньому визволенні від всіх тих кіл дантівського пекла та на високих і благородних почуттях, що приніс своїм життям і творчістю вічний гуманіст і вигнанець Данте Аліг'єрі в польське та українське письменство.

Середньовічна творчість Данте Аліг'єрі по-справжньому відображає універсалізм та антропоцентризм майбутньої епохи Ренесансу. Художня спадщина великого італійця залишила свій слід упродовж багатьох століть як у музиці (сонати, симфонії, опери Ференца Ліста, Петра Чайковського, Джакомо Пуччіні, Джоаккіно Россіні, Джузеппе Верді), образотворчому мистецтві (ілюстрації Данте Габрієля Россетті, Джона Флаксмана), так і у світовій літературі. Адже більшість європейських письменників на свідомому чи підсвідомому рівні черпали свої сюжети і мотиви не тільки з Біблії чи героїчних епосів, народних міфів, але й з «настільної кни-

ги» періодів Середньовіччя-Відродження – «Божественної комедії».

Польський письменник, учений, уродженець Прикарпаття Станіслав Вінценз присвятив питанню «Чим може сьогодні бути для нас Данте?» одну зі своїх есеїстичних та наукових праць («Голос читача до читачів»), що пізніше мала бути вступом до книги про Аліг'єрі. Він відкидав думку Вольтера про нечитабельність і тому вічність твору великого італійця, хоча висловлював тезу про неможливість існування іншого такого самого потужного поета, який «був би так незваний більшості читачам, як Данте». Адже, йдучи за французьким перекладачем, що порівнював «кору» самого тексту із ще більшою кількістю «кори» коментарів до нього, Станіслав Вінценз навів твердження відомих міжнародних «дантознавців» не лише Італії, а й всієї Європи, згадуючи і досить несподівані для нас дослідження зв'язків Данте із есхатологією ісламу та ін.

Польський літературознавець висловлював парадоксальні речі, вважаючи найкращими читачами Данте тих, хто познайомився з небагатьма піснями чи уривками тексту, а не тих, хто простудіював їх одну за одною разом із коментарями. Адже, на думку Станіслава Вінценза, головне – це справжнє живе розуміння поета, віднайдення Данте у власній душі, тому непотрібно змушувати читати Аліг'єрі, його читачі знайдуться завжди і в кожній епосі, яка повинна сама шукати своєї дороги до нього [7, с. 199, с. 202]. Так, художній світ вінцензівських творів характеризується втратою «раю дитинства», по-

еднанням свободи та неспішністю, що дає відчуття присутності людства у космосі, який існує в часі поза часом, де нерозривний «зв'язок із померлими залишається поряд з цим зв'язком зі всім всесвітом у цілому» [3, с. 61], як у «Божественній комедії» Данте, що вплинула на світогляд самого автора «Діалогу з советами».

Сучасний український поет, перекладач, літературний критик і вчений Максим Стріха переклав твори багатьох представників світового письменства, зокрема Уільяма Вордсворта, Альжернона Чарльза Свінберна, Роберта Льюїса Стівенсона, Жозе-Марії Ередіа, Волта Вітмена, Брюса Дікінсона, Редьярда Кіплінга, Харві Лоуренса, Томаса Стернза Еліота, Вільяма Батлера Йетса, Миколи Гумільова та ін. Проте його захоплення Данте має і особисте пояснення (з благословення «сивого ірпінського тлумача» Григорія Кочура), і національно-стратегічне, адже видання Аліг'єрі й пояснення до нього – це тлумачення того, як світ великого флорентійця «вплинув на формування історичної панорами власне українського письменства» і «яким чином упродовж останніх століть Україна ставала частиною великого Європейського культурного материка», будучи вже країною Європи, а не лише намагаючись до неї вступити.

Як і Станіслав Вінценз, Максим Стріха визнає, що автор «Божественної комедії» не належав до простих авторів, навіть зважаючи на вивчення його творчості в школі чи загалом у масовій свідомості. За ним закріпилася назва «нудного класика», та ще й грубий том самого тексту «Божественної комедії» немовби відлякує читача. Проте український критик акцентує і на живучості та цікавості Данте, якого читали і вивчали Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Леся Українка та Ліна Костенко. Іван Франко присвятив йому цілу книгу, а Олександр Ірванець недавно видав вірша, написаного дантівськими цитатами італійською мовою. На масштабність постаті Аліг'єрі вказував й український письменник Василь Барка у тому самому алегоричному стилі, притаманному самому Данте: «На перехресті історії пройшла гіганта, мовби викута з сивого заліза, особистість: в пурпурному відсвіті вечора і в рожевій луні світланку» [1, с. 15].

Найбільш характерною ознакою поезії Данте Станіслав Вінценз вважав явище мікроскопізму, за яким кожен образ, символ чи алегорія твору є самодостатніми, складеними мозаїчно, з ще менших образів, що набувають згодом специфічної монолітності та дантівського рит-

му. Тому дослідник вказував на текст італійського письменника як на «закритий в собі організм і винесений понад щоденний світ», підтримуючи водночас і слова англійського поета Томаса Стернза Еліота: «Мова змінюється, очі залишаються ті самі» [7, с. 202-203]. Саме мову, наші звичайні слова і звуки митцеві треба перетворити в музику тексту, щоб він сприймався не буденно, а святково, що, на думку Станіслава Вінценза, вдалось досягти Данте, який несе нас у сон, відкриваючи поему, «ніби органом, бурею пекельного болю», утворенням «спільноти душ».

Цілісність «Божественної комедії» Станіслав Вінценз вбачав в універсальному відношенні до світу, космічному характері та підкресленій індивідуальності, адже попри використані «Ноем поезії», «батьком другого поетичного світу» (першого був Гомер), як називали Данте, різних релігійних форм, міфів поганських і християнських часів, імена та персонажі твору часто були «поетичними претекстами» [7, с. 209]. Наприклад, один із іспанських арабістів вважав, що Данте під час написання твору був під впливом не тільки Аристотеля чи платонівських і августинських теорій, а й під «першим архетипом» буддійських (запозичення доктрини карман, «подорожі душ»), надто ісламських містиків, мусульманських текстів, зокрема про мандрівку Магомета до неба, взятого з «Корану». Проте Станіслав Вінценз підтримав думку французького коментатора і водночас розвинув власну концепцію про риси генія, який може незалежно відкривати заново те, що вже відкрите до нього, те, що завжди було і є [7, с. 210], наводячи приклад фантазмагорійного цифрового поняття тріади, котре переросло не тільки в поезію, а й у скорочений образ космосу чи співвідкриття світу.

На цю магію священних цифр три і дев'ять звертає свою увагу й Максим Стріха, згадуючи три кантики, кожна з яких складається з 33 пісень, а світобудова Данте ґрунтується на числах три і тричі по три, де пекло огортають дев'ять кіл, а нерухому Землю оперізують дев'ять небесних сфер.

Станіслав Вінценз робить глибокий аналіз рецепції творчості Данте в Польщі, акцентуючи, передовсім, на її потужній середньовічній латинській традиції, яка, на відміну від більшості країн Європи, збереглася майже незмінною з далеких часів, продовжуючи і досі існувати в різних католицьких звичаях та обрядах для кожного поляка. Тому такий на-

ціонально-релігійний струмінь не міг не привабити романтиків з їхніми пошуками екзотичних і водночас глибинно-народних основ. Вінценз, окрім акцентації на Данте як поеті духовної сфери, лірикові космічних вимірів, пригадує й політичного Аліг'єрі, а його вигнання на чужину порівнює з еміграційним життям більшості польських романтиків. Навіть їхні спільні елементи художнього мислення, втрата сенсу життя на землі йдуть, на думку автора «Дантизм у Польщі», від втрати Вітчизни і поневіряння, що, у свою чергу, вело до заміни поетам їхнього рідного краю власною енергією, перенесеною у творчість (порівнюється до вигнання першої людини з раю, що стає символом земного життя і призначення людини) [8, с. 277]. Вінценз вирізняє чотирьох пророків польського романтизму – Міцкевича, Словацького, Красінського й Норвіда, які відзначались своїм реформаторством, тому їхня творча спадщина має точки дотику з великим італійцем.

Максим Стріха слідом за видатним українським перекладачем Григорієм Кочуром визначає найдавніші моменти рецепції та відгуки про твір Данте у вітчизняній літературі. Першим документальним свідченням був щоденниковий запис гетьмана-вигнанця Пилипа Орлика: «У моєму страшному житті, коли в мене залишалась надія тільки на Господа Бога, у великих рядках мудрого Данте я знаходив відвагу й утіху» [2, с. 20]. Проте наводячи давні імена, критик, як і його польський попередник, акцентує саме на добі романтизму, котра своїм бунтівним неспокоєм відповідала характеру самого флорентійця і тому відкрила його заново.

Окрім того, Максим Стріха влучно відзначає, що «особливий відгомін палкий патріот Данте знайшов у країнах, які доти було роз'єднано на сотні дрібних князівств або ж перебували під тяжким чужоземним гнітом», наводячи приклади Італії, Німеччини, Польщі й України. Тарас Шевченко не тільки письменник-романтик-вигнанець, що найчастіше згадує Аліг'єрі серед прізвищ світової літератури (зокрема у повісті «Варнак»: «А Данта старого полупанком нашим можна здивувать»), а й безпосередньо у різних віршах Кобзаря відчутні деякі ритми дантівських рядків. Навіть сам Шевченко порівнював свою долю з іншими вигнанцями давнини – автором «Комедії» та Овідієм, назваючи їхніх катів більш милосердними, ніж «християнин XIX століття», який заборонив писати і малювати. Аполлон Григор'єв, Володимир Лесевич, Еміль

Дюран, Павло Филипович проводили паралелі між творчістю Шевченка і Данте, акцентуючи на новаторстві й реформаторстві обох у сфері піднесення народної мови до «рівня мови художньої літератури й науки». У своїй резонансній праці «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» сучасний автор Оксана Забужко вважає двох поетів «творцями „авторського” міфу нації», що гостро, до речі, заперечує Дмитро Наливайко, називаючи цей дантівський міф фікцією, створеною італійськими романтиками. Незважаючи на дискусійність такого положення, це свідчить і про невичерпність зазначеної теми, яка, як вважає Максим Стріха, ще шукає своїх дослідників.

За твердженням Станіслава Вінценза, однією зі спільних рис польського автора «Дядів» та флорентійського поета є віра в єдність Європи. І Міцкевича, і Данте об'єднувало середньовічне бажання виокремлення народної спільноти, проте перший пішов і далі середньовічною дорогою «поезії для всього народу, для різних верств» (як у «Пісні про Роланда»), тоді як Аліг'єрі обрав шлях для вибраних, для втаємничених, будучи «епіком цілого людства, а не одного народу чи навіть християнської сфери», проповідуючи космічну любов [8, с. 281].

Автор «Книги народу і польського пілігримства» загалом, на думку Станіслава Вінценза, поставив собі завдання віднайдення спільної мови для всіх у своєму народі, вважаючи пілігримство і долю «блукача» за передумову до своєї місії, як, наприклад, єврейського народу. Тому відома та неоднозначна концепція Міцкевича «Польща – Христос народів» так і не змогла з'явитись безпосередньо в якомусь «своєму» творі польського письменника, як твердить Вінценз, бо навіть «Пана Тадеуша» його автор не вважав витвором «народної спільноти», а тільки фрашкою. Саме тому Міцкевич залишився істинно народним поетом, що схилився до народу, прагнув його вивести, але не підніс його на той високий рівень, що хотів, адже не цікавився і не розумів селян, а тов'янська філософія стала його катастрофою [8, с. 281-282]. Власне, Вінценз шукає відповіді на запитання, чому Адам Міцкевич, який фрагментарно перекладав поезію Данте, зробивши «великий, дослівний і такий простий переклад», мало що запозичив від великого флорентійця, навіть «ледве зауважив» його?

Першими перекладачами Данте в українській літературі були Володимир Самійленко та Іван Франко, останній не лише тлумачив

«Пекло», написавши монографію про Аліг'єрі, що вважається початком відліку українського дантознавства, а й набув впливу італійського майстра у власних віршах («Тюремні», «Вольні сонети», «Пролог» до «Мойсея»). Леся Українка, перебуваючи в Італії, захопилась творчістю не тільки модерних письменників Габрієля д'Аннунціо чи Ади Негрі, але й засновником нової італійської мови. Вона переклала наприкінці XIX століття деякі пісні з «Пекла», після чого у її поезії «Забута тінь» виникає образ дружини Данте Джемми Донаті, яку ніхто не знає, бо вона відійшла у тінь рано померлої музи митця Беатріче. Неокласик Микола Зеров у сонеті «Данте», на думку Максима Стріхи, «утверджував свою високу естетичну програму, прагнув вирвати рідну літературу з одноманітних провінційних буднів на вселюдські мистецькі обшири» [2, с. 25], що, до речі, робили власними перекладами зі світової класики і, зокрема з Аліг'єрі, інші представники «п'ятірного грона» – Михайло Драй-Хмара, Максим Рильський.

На відміну від Адама Міцкевича, Зигмунт Красінський вибрав собі Аліг'єрі за провідника, шукаючи «вчителів». Сама назва твору «Не-Божественна комедія» відразу ж апелює до претексту. Станіслав Вінценз вважав, що більшість праць польського автора пройняті настроєм та знаменням поезики Данте. Навіть вивчаючи його, він сягав таких мовних засобів, які були ще не знані для польської літератури того часу [8, с. 289-290]. Тому впроваджуючи ці дантівські тони до неї, загалом вторував дорозу Данте до Польщі.

Станіслав Вінценз вважав Юліуша Словацького «унікальним» щодо рецепції чи перекладу Данте, хоча, на відміну від Красінського, офіційно не вважав його своїм провідником. Польський дослідник називає автора «Короля Духа» ідеальним перекладачем (за Бенедетто Кроче), який не просто наслідував, а зжився з Аліг'єрі так, що свої поетичні концепції та наміри ніби пригадував, як би міг це зробити Данте [8, с. 291]. Перші спроби романтика («Поема П'яста Дантишка про пекло») не можна назвати особливо самостійними (жанр вправи і в дантизмі [8, с. 293]), бо наслідування як назви, теми, так і використання самого імені тут яскраво присутнє, що Юліуш Словацький сам визнає, перекладаючи деякі строфи з «Раю», хоча Дантишек набуває і деяких суто польських рис, а Люцифер, на якому тримається пекло в Данте, перетворюється у поляка на Петра Великого, пекло ж переноситься на землю, в сибірське вигнання.

Особливу увагу Станіслава Вінценза привертав містицизм Юліуша Словацького, який перекликається зі світоглядними рисами Аліг'єрі. Продовжуючи тему поневіряння з «Божественної комедії», потім з «Книг польського палігримства», в «Ангеллі» вона набуває трагедії національного масштабу (сибірської еміграції) і водночас вселюдського (повернення душі до Вітчизни шляхом суму та ностальгії). Тому поема Юліуша Словацького, на думку Станіслава Вінценза, є одним із триумфів дантівського впливу, що врешті-решт формує новий шедевр [8, с. 298]. Інші твори польського романтика («Подорож до Святої Землі», «Беньовський») також звертаються до мотивів і самої постаті автора «Божественної комедії», хоча аналогію духовного епосу може скласти лише «Король-Дух» – епос коріння поневоленого народу.

Як у поемі Данте, так й у творі Юліуша Словацького присутня індуїстська концепція карман, подорож душ, своєрідна міцкевичівська ідея «вічної людини» щодо історії польського Духа, яка, на думку Станіслава Вінценза, у польського романтика йде від усвідомлення своєї близької смерті, від фаталізму кінцевої долі новонародженої людини.

Інший поет-пророк – Ципріан Норвід – був, за Станіславом Вінцензом, близький Аліг'єрі своєю політичністю, історіософічністю та ідеєю католицизму, за якими флорентієць створив шляхетну утопію монархії та образ цезаря світу, а поляк – шукав спільноти у тяжінні до єдності людського світу. Найширше аналізує польський критик мову та стиль авторів, їхнє уміння стисло висловлюватися, тому Вінценз наводить безліч прикладів із поезій Норвіда («Моя пісня», «Псалми віглії»), які демонструють письменницькі пошуки значення слова, того змісту, що лежить не на поверхні, а в глибині його етимології. Відтак останній з польських романтиків «був найближче до універсалізму Данте».

Польський дослідник жанру есе у своїй національній та європейській літературі Анджей Станіслав Ковальчик виокремлює, крім культурного, філософського чи релігійного аспектів есеїстики Станіслава Вінценза, характерну для неї рису зображення свого відношення до політики як того важливого чинника, що формує міжлюдські взаємини. Адже ще свого часу Вінценз утверджував тезу про Європу як синтез духовної спільноти і водночас наголошував на праві кожної країни на свою етнічну самодостатність. Тому так і дотепер високо цінують Данте у всьому світі, що він, пропагуючи ідею універсальної

держави, римського універсалізму (Рим язичницький і християнський), залишився італійським патріотом, назавжди прив'язаним до своєї малої вітчизни – Флоренції, тосканський діалект якої Аліг'єрі перетворив на італійську літературну мову [5, с. 49]. І не дивно, що літературознавці часто наголошують на мультикультуралізмі й європейськості автора епопеї «На високій площині», на його універсальності поглядів і смаків, що йде від еллінських початків та від двох потужних «колон традиції», одна з яких – Данте [6].

У свою чергу всі дослідники Станіслава Вінценза, які переймалися питанням «Чим же так зацікавив його Гомер, Данте, античність, українство, хасидизм і т.д.?», перечитавши есеїстику чи художні твори письменника, розуміють, що це й була Польща Станіслава Вінценза. Не з литовськими, українськими чи білоруськими кресами, як дехто з польських дослідників пише про ягеллонську традицію. А саме федераційна ідея, «ідея спільноти спільних спільнот», як влучно висловився Анджей Станіслав Ковальчик, це «праця десятків поколінь, доробок людей різних націй і визнань», що говорять різними мовами, шанують Бога різними ритуалами, відносяться до багатьох локальних та універсальних традицій [5, с. 49, с. 53]. Польський критик Болеслав Гадачек так і пише про літературне пограниччя як міф, що постав з «туги за світом без насильства, в якому б різні народи були в згоді», а їх об'єднувала б ідея братерства люду, формування свідомості і програмування майбутнього» [4, с. 12].

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Стріха М.* Данте Аліг'єрі та його «Божественна комедія» / Максим Стріха // Здолавши півшляху життя земного... «Божественна комедія» Данте та її українське відлуння / Пер. та упоряд. Максим Стріха. – Київ: Факт, 2001. – 136 с.
2. *Стріха М.* Данте й Україна / Максим Стріха // Здолавши півшляху життя земного... «Божественна комедія» Данте та її українське відлуння / Пер. та упоряд. Максим Стріха. – Київ: Факт, 2001. – 136 с.
3. *Шаруга Л.* Лирник. К 120-летию со дня рождения Станислава Винценза / Лешек Шаруга // «Новая Польша». – 2009. – № 1 (104). – С. 58-61.
4. *Hadaczek B.* Główne wyróżniki literatury kresowej / Bolesław Hadaczek // Antologia polskiej literatury kresowej XX wieku / Wybór tekstów, wstęp

Максим Стріха у своїх дослідженнях рецепції «Божественної комедії» в українській літературі, як і Станіслав Вінценз, акцентує все ж не лише на естетичному впливові поеми Данте, а на його «політичній» ролі – поборника італійської єдності, що дуже актуальним було не тільки для всієї нашої національної історії ХХ століття, а й постає болючим питанням і нині, в часи незалежності України. Деякі поезії Павла Тичини та Максима Рильського, з боку літератури «доби соцреалізму», й присвячена жахіттям ГУЛАГу антисталінська поема «Попіл імперії» Юрія Клена, з іншої сторони, пронизані звертанням до «Божественної комедії».

Отже, як польський прозаїк та есеїст Станіслав Вінценз, так і український перекладач і критик Максим Стріха у дослідженнях рецептивного питання Данте Аліг'єрі у своїх національних літературах акцентували не тільки на середньовічному індивідуалізмі та ренесансній універсальності художнього мислення відомого флорентійця, на містичності й закодованості його вічно актуальної «Божественної комедії». Вони постулювали думку, може, в першу чергу, як представники держав, що тривалий час не мали своєї незалежності, наголошували на вільному духові, на ідеях спільності та консолідації італійської нації, що ґрунтувалась на єдності території і нової літературної живої мови, на майбутньому визволенні від всіх тих кіл дантівського пекла та на високих і благородних почуттях, що приніс своїм життям і творчістю вічний гуманіст і вигнанець Данте Аліг'єрі в польське та українське письменство.

i objaśnienia B. Hadaczek. – Szczecin: OTTONIANUM, 1995. – 548 s.

5. *Kowalczyk A.S.* Kryzys świadomości europejskiej w eseistyce polskiej lat 1945-1977 (Vincenz, Stempowski, Miłosz) / Andrzej Stanisław Kowalczyk. – Warszawa, 1990. – 208 s.

6. *Kubiak Z.* Tradycja klasyczna w twórczości Stanisława Vincenza / Zygmunt Kubiak // Świat Vincenza. – Wrocław, 1992. – 284 s.

7. *Vincenz St.* Czym może być dziś dla nas Dante? / Stanisław Vincenz // Vincenz St. Eseje i szkice zebrane / Wybór i wstęp A. Vincenz. – T. 1. – Wrocław: Wirydarz, 1997. – 331 s.

8. *Vincenz St.* Dantyzm w Polsce / Stanisław Vincenz // Vincenz St. Eseje i szkice zebrane / Wybór i wstęp A. Vincenz. – T. 1. – Wrocław: Wirydarz, 1997. – 331 s.